

Людське обличчя святого в поезії Григорія Богослова

сестра Ігнатія Гаврилик

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2024-12-151>

Анотація. В історії Церкви IV-V століття справедливо вважається періодом найбільшого розквіту християнської богословської думки та літератури. Ми знаємо про богословські ідеї великих Отців Церкви: Атанасія Олександрійського, Григорія Богослова, Василя Великого, однак, на жаль, дуже мало знаємо про них як про звичайних людей, подібних до нас. З-поміж усіх ранньохристиянських мислителів та письменників перших чотирьох століть Григорій Богослов вирізняється своєю винятковою відкритістю та готовністю ділитися особистим духовним досвідом. Його твори – промови, листи та поезія – рясніють автобіографічними елементами. Зокрема, варто уваги є створена Григорієм наприкінці життя розлога Автобіографія у віршованій формі, у якій він докладно описує ключові моменти свого життя, супроводжуючи їх власними роздумами та тлумаченнями. Дослідження присвячене аналізу особистості Григорія Богослова крізь призму його автобіографічних поетичних творів. Авторка статті ставить собі за мету розкрити людську природу святителя, зробивши його образ більш зрозумілим та близьким для сучасного читача. Святитель у своїх творах не соромиться виражати глибокі емоції – від радості до смутку, від впевненості до сумнівів. Це створює дуже людський і реалістичний образ святого. Його поезія також розкриває людські стосунки – дружбу, конфлікти з опонентами, любов до родини. Результати дослідження демонструють, що вивчення автобіографічних елементів у творчості Григорія Богослова дозволяє створити більш реалістичний та людяний образ святого, що може бути особливо цінним для сучасних читачів та дослідників патристики.

Ключові слова: Григорій Богослов, поезія, автобіографія, молитва, людяність, песимізм, надія, довір'я до Бога, досвід віри.

Постановка наукової проблеми. У традиції писання Життя святих часто простежується намагання применшувати або й зовсім замовчувати хибі людини, а натомість підкреслювати її чесноти, аж до створення, іноді,

ангельського образу святого. Зокрема, коли йдеться про Отців чи Вчителів Церкви, житійний канон чітко диктує правила: не може бути й мови про якісь людські прогрішення чи недоліки. Такі стереотипи роблять святих, які, насправді, були звичайними людьми, настільки віддаленими від звичного життя, що до них можна лише молитися, але важко слідувати за ними чи брати з них приклад. На противагу цим усталеним зразкам життєписання, Григорій Богослов, мислитель IV століття, написав автобіографію, у якій не боявся описати свої недоліки, труднощі, переживання. У своїй поетичній спадщині Григорій постає перед нами в просто людській іпостасі, він стає одним із нас – звичайних людей, що страждають, борються, сумніваються, прагнуть Бога і довіряють Йому. Григорія Богослова ми знаємо переважно з його богословських творів, як великого богослова й Отця Церкви, однак у поезії Григорій як людина розкривається інакше, ніж ми звикли думати про нього, – майже невідомим або відомим зовсім небагатьом. Зрештою, для того, щоб належно зрозуміти людську святість, важливо зосередити увагу на боротьбі, спокусах, сумнівах, стражданнях, а не просто розглядати святість як досягнутий або отриманий ідеал. Сучасній людині бракує прикладів «звичайної» святості, прикладів щоденної боротьби і довір'я до Бога, тому дана стаття буде присвячена заповненню цього браку.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі аналізу поетичної спадщини Григорія Богослова окреслити ті властивості його особистості, що характеризують його як звичайну людину, яка глибоко переживала свій духовний досвід, боролася, страждала і беззаперечно довіряла Богові.

Δεῦρο, στήτε μεθ' ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων

«Прийдіть, [люди] станьте разом з нами, теж людьми»¹

Виклад основного матеріалу. Григорій Богослов був цікавою і багатогранною особистістю, до певної міри навіть суперечливою. У ньому поєднувалися прагнення до усамітненого життя в молитві та богоспогляданні і любов до своєї пастви та прилюдна боротьба за православне вчення, ніжність до друзів і гнів супроти різних єретичних учень, усвідомлення глибини падіння людської природи і безмежне довір'я до Божої любові. Особливістю Григорієвих писань можна вважати те, що він, на відміну від інших своїх сучасників, не вагається говорити про особистий досвід віри і тим стає особливо близьким до подібних собі людей. Саме поезія є тим особливим місцем у богословській спадщині мислителя, яке відкриває нам Григорія-людину.

¹ S. Gregorius Theologos. Oratio XXXIX, 19 // PG 36, coll. 357.

1. ПОЕТИЧНА ВІДВЕРТІСТЬ ПРО СЕБЕ

Дослідники поетичної спадщини Григорія Богослова справедливо вважають його «найвизначнішим поетом своєї епохи»², «єдиним поетом серед великих Каппадокійських отців»³. Відомий видавець Григорієвих творів Йоан Леунклавій захоплювався його поезією і навіть присвятив поетичному доробку Богослова власний похвальний вірш, який знаходимо у передмові до 35 тому Грецької Патрології Міня⁴.

Поетична творчість, якій Григорій присвятив останні роки свого життя, коли вже перебував у монастирській тиші свого родинного маєтку після бурхливих років пастирського служіння⁵, представляє, таким чином, вершину його літературної творчості, богословських роздумів, духовного досвіду та цілого життя Богослова. Згідно з Католицькою Енциклопедією⁶, яка опирається на свідчення Єроніма та лексикон Суда⁷, святий написав близько 30000 віршованих рядків. Мабуть ця неймовірна цифра таки не є перебільшенням, враховуючи, що багато творів були втрачені. Інтелектуальні здібності й талант Григорія, його постійна любов до літератури і поезії зокрема, його освіта і середовище дають підстави вважати, що він написав набагато більше, ніж ми на сьогодні маємо з його творчості.

Поезія Григорія вражає своєю щирістю і відвертістю, часто вона є свідченням епохи, у якій жив автор і частиною якої був сам. З усього поетичного корпусу творів Григорія коментатори виокремлюють його Автобіографію, яка вважається найцікавішою частиною його поетичної спадщини, оскільки «відображає особистість так, як це не зробив жоден інший твір, коли-небудь

² A. Benoit. Saint Gregoire de Nazianze, Marseille 1876, 715; U. Wilamowitz-Moellendorff. Die griechische und lateinische literatur und sprache. Berlin 1905, 210; M. Pellegrino. La Poesia di S. Gregorio Nazianzeno. Milano 1932, p. 107.

³ K. Trypanis. La poesia bizantina. Dalla fondazione di Costantinopoli alla fine della Turcocrazia. Milano 1990, p. 48.

⁴ «Коли знову читаю божественні вірші поета Григорія, до Меоніда [тобто Гомера – прим. авт.] я згодом втрачаю усяку любов; наскільки дешевишою мідь є від золота, а свинець поступається сріблу, як до небес простягається долине, так Григорій, у давніх поетів першість віднявши, у пісні їх переміг, у красномовності ж – риторів». Див.: PG 35, coll. 355. Переклад: О. Кожушний. Святитель Григорій Богослов та його поезія. Київ 2017, с. 7.

⁵ P. Gilbert. On God and Man. The Theological Poetry of St Gregory of Nazianzus. Crestwood 2001, p. 10.

⁶ The Catholic Encyclopedia, Vol. 7 of 15: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church // упр. C. G. Herbermann. New York 1913, pp. 13-14.

⁷ Лексикон Суда або Свіда – це візантійський енциклопедичний, тлумачний та етимологічний словник X століття.

написаний стародавнім греком»⁸. Насправді жоден античний поет не говорив про себе і свої переживання так відверто і щиро, як це робить Григорій⁹. Очевидно, що говорити про себе, ділитися своїми переживаннями, виявляти свої недоліки вважалося неприйнятним і не лише серед поганських авторів. Герберт Музурілло вважає, що «за винятком Августина, жоден інший Отець Церкви не виявляв стільки своїх власних внутрішніх прагнень, своїх сумнівів і своїх тривог»¹⁰, як це робить Григорій Богослов. Він відважно розповідає про обставини власного життя і робить це легко та невимушено. На відміну від інших двох Каппадокійців, Григорій часто ставить себе на перше місце у своїх проповідях¹¹, тим самим немовби запрошуючи слухачів до співучасті у тому, про що йде мова.

2. КРИХКІСТЬ ЛЮДИНИ, ЇЇ НЕПОСТІЙНІСТЬ І ПОДВІЙНІСТЬ

У поезії Григорій часто звертається до теми людини, її призначення, боротьби та страждання. Дві справи були для святителя школою його богословських роздумів про людину. Передусім, пастирське служіння, що давало йому нагоду безпосередньо проживати людську реальність з усіма її смутками і турботами, звідси і часті нотки песимістичного реалізму¹² або метафізичного смутку¹³, яким пронизані його твори. Григорій не раз досвідчував, наскільки людська природа схильна до зла і опирається добру¹⁴, наскільки розум людини сповнений лихими помислами і далекий від чесноти¹⁵. Це не були істини, які Григорій почерпнув під час свого навчання, а щоденний досвід, який перетворювався з особистого на загальнолюдський і навпаки.

⁸ O. Brooks. The Throne and the Mountain: an Essay on St. Gregory Nazianzus // Classical Journal, 56 (1961), p. 160.

⁹ W. Evenepoel. The Early Christian Poets Gregory Nazianzen and Prudentius // P. Deun and A. Schoors. Philohistôr: Miscellanea in Honorem Caroli Laga Septuagenarii. Leuven 1994, pp. 98-99.

¹⁰ H. Musurillo. The Poetry of Gregory of Nazianzus // Thought 45 (1970), p. 46.

¹¹ C. Moreschini. Filosofia e letteratura in Gregorio di Nazianzo. Milano 1997, 239. Варто зазначити, що дехто з дослідників інакше розуміє намір Григорія, звинувачуючи його в марнославстві і надмірній любові до риторичних прийомів. Див.: D. R. Bueno. La Homilía como forma de predicación // Helmantica: Revista de filología clásica y hebrea 7 (1956), pp. 79-111.

¹² F. Trisoglio. Gregorio di Nazianzo il teologo. Milano 1996, p. 99.

¹³ E. Fleury. Hellenisme et Christianisme: Saint Grégoire de Nazianze et son temps. Paris 1930, p. 346.

¹⁴ S. Gregorius Theologos. Oratio II, 12 // PG 35, coll. 421.

¹⁵ S. Gregorius Theologos. Carmina II, II, 7 // PG 37, coll. 1531-1577.

По-друге, особисте духовне життя, внутрішня боротьба, яку Григорій вів упродовж усього свого життя, стали для нього унікальним досвідом глибини пропасті, у якій опинилася людська природа, а водночас і висоти її божественного покликання. Постійний динамізм, падіння і вставання, безнастанний рух до Бога і до обоження є характерними для богословських роздумів мислителя. На прикладі власного життя Григорій досвідчив мінливість і непостійність людської природи і цей досвід він записав для наступних поколінь. Густав Барді так коротко, але влучно характеризує святиителя:

«Це особистість, яка викликає співчуття. Він не був адміністратором, як Василій, ані філософом, як Григорій Нисський; був людиною, сповненою слабкостями і недоліками, часто невдоволений тими, хто його оточував і самим собою; не визначений у своїх бажаннях і прагненнях: перебуваючи на служінні у світі, прагнув усамітнення, а в усамітненні думав про світ. Однак, у той сам час, він був істинним святим, глибоко розумним і захоплюючим оратором»¹⁶.

Провідною ідеєю поезії Григорія Богослова була ідея самопізнання. Про це свідчать неодноразові питання: «Хто я? Ким я був і ким буду?» Зрозуміло, що ця ідея не була чимось новим ні для святиителя, ані для християнства загалом. Уже античні філософи закликали людей до пізнання себе¹⁷. Про пізнання себе говорив і Василій Великий, зокрема у Коментарі на Второзаконня¹⁸. Однак Григорій іде дещо далі: він не просто заохочує до самопізнання, а радше ділиться своїм досвідом самопізнання. У цьому досвіді питання часто залишаються без відповідей, зокрема, коли мова заходить про страждання, про глибину зла, яке присутнє в людині. Найяскравішим прикладом такої заохоти до самопізнання може бути поема «Про людську природу», яка вважається шедевром його поетичної діяльності і в якій він яскраво змальовує своє внутрішнє життя, але також і життя людини загалом. Ця поема є однією з тих антропологічних праць Григорія, у яких він окреслює вчення про людину і її призначення, пережите на власному досвіді. Саме тут часто зустрічаємо питання: Чому? Куди? Навіщо?:

«Ким я був? Хто тепер? І чим буду? Ні я не знаю цього, ні той, хто мудріший від мене. Як покритий хмарою, блукаю туди і сюди... Я існую. Скажи: що це означає? Одна частина мене вже минулася, друга

¹⁶ J. S. Plagnieux. Grégoire de Nazianze théologien (Book Review) // Bardy G. Revue d'Histoire Ecclésiastique; Louvain Vol. 47, (Jan 1, 1952), p. 645.

¹⁷ Відомим є вислів, викарбуваний на вході до храму Аполона в Дельфах: «Пізнай себе!» - γνῶθι σεαυτόν.

¹⁸ S. Basilius Magnus. Attende tibi ipsi // PG 31, coll. 197-217.

– я тепер, а іншим буду, якщо тільки буду. Я не є чимось сталим і незмінним, я потік каламутної річки, який безперестанку тече і ні хвилини не стоїть на місці. Чим із цього назвеш мене? Що найбільше, на твою думку, становить мою сутність?»¹⁹.

Однак ці питання Григорій ставить не Богові, а собі і своїм читачам для роздумів. Бачимо тут не стільки намагання знайти відповідь за всяку ціну, як це може спочатку видаватися, скільки заклик заглибитися в таємницю Божественного Провидіння і прагнути до щораз глибшого пізнання Бога та його плану щодо людства²⁰.

Знаменним є те, що сам Григорій не соромиться говорити про свої слабкості і тим стає близьким для читача. Крім того, він ніколи не зупиняється на людському, а завжди підносить свій розум до Христа, від якого єдиного очікує спасіння: «На Тебе, Христе, покладаюся більше, ніж на життєві подвиги»²¹. Роздумуючи над призначенням людини, Григорій не раз пригнічується тягарем дуалізму: з одного боку, земна дійсність, яку постійно турбують брак миру і безсенсовність, а з другого – прагнення Бога і блаженної вічності. Перше – щоденна реальність, від якої ми не хочемо відмовитися, а друге – далека есхатологічна перспектива, яка лякає своєю непевністю. Це постійна боротьба між вірою і почуттями. Цей дуалізм Григорій глибоко переживав у своєму житті.

Григорій Богослов намагається іти в глибину людської природи, щоб зрозуміти, з одного боку, увесь її трагізм, а з другого, щоб показати шлях до виходу, шлях до Бога, Який єдиний може спасти людину від її песимізму і безнадії. На думку Франческо Трісоліо, основну причину духовної боротьби людини Григорій вбачає в подвійній природі єдиної людської особи²². Святитель часто роздумує над цією дилемою, яка стає джерелом страждань і пригноблення, але вже в наступній поемі ця антиномія людини перетворюється в елегію:

«У мені подвійна природа. Тіло створене із землі, тому й схиляється до властивого йому пороку. А душа є Божим подихом і завжди прагне небесного. Як потік тече з джерела по рівнині, а полум'яний вогонь знає

¹⁹ S. Gregorius Theologos. Carmina I,2,14, 17-28 // PG 37, coll. 757.

²⁰ F. Trisoglio. Il dramma dell'angoscia esistenziale nei carmi di Gregorio Nazianzeno // Vescovi e Pastori in epoca Teodosiana: In occasione del XVI Centenario della Consecrazione Episcopale di S. Agostino, 396-1996. Roma 1997, p. 326.

²¹ S. Gregorius Theologos. Carmina II,1,76, 3 // PG 37, coll. 1423.

²² F. Trisoglio. Il dramma dell'angoscia esistenziale nei carmi di Gregorio Nazianzeno // Vescovi e Pastori in epoca Teodosiana: In occasione del XVI Centenario della Consecrazione Episcopale di S. Agostino, 396-1996. Roma 1997, p. 313.

один незмінний шлях – підніматися вгору, так і людина є величною; вона навіть Ангел, коли, подібно до змії, скинувши зі себе понуру старість, возноситься звідси»²³.

У своїх творах святитель іноді займає позицію зовнішнього спостерігача, який аналізує власний досвід, але зовні²⁴. Це допомагає йому бачити ширшу картину, бути об'єктивнішим у своїх судженнях. Часто зустрічаємо у Григорія суперечливі думки і судження, які автор висловлює у той сам час, щоб показати суперечність і змінність людської природи:

«До тебе звертаюся, плоть, до тебе, невеликовної, до тебе – улесливого мого ворога і противника, який ніколи не припиняє нападів [...] І велике було б диво, якби наостанок і ти стала колись до мене прихильною»²⁵.

Найважливішим у поезії Богослова є те, що дуже реалістичне зображення людського життя, яке у ній представлене, отримало богословське тлумачення та обґрунтування. На важкі питання, які ставить святитель, не знаходимо легких відповідей; вони залишаються, навіть якщо в якийсь момент видається, що автор *«почуває себе краще»*. Він глибоко усвідомлює, що єдину правильну відповідь на питання про сенс людського життя можна знайти лише у *«світлі пізнання слави Божої в особі Ісуса Христа»* (II Кор. 4:6).

3. ДИНАМІЗМ ЛЮДСЬКОЇ БОРОТЬБИ І ОБНАДІЙЛИВА МЕЛАНХОЛІЙНІСТЬ

У поезії Григорія присутня постійна динаміка, яка свідчить про внутрішню боротьбу людини, її рух уперед у пошуках Бога: *«Людина сотворена із землі і духа на образ Вічного. З причини землі я люблю це життя, однак бажаю іншого, тому що я є учасником Божественної природи»²⁶*. Вражає щирість Поета: у його автобіографічних творах, сповнених різними почуттями і наріканнями, які автор відкрито висловлює, не знаходимо ні стоїчної незворушності, ані надмірного фанатизму чи плиткої м'ясної побожності. Його суворий аскетизм не заважає йому любити теперішнє життя.

Григорій першим увів у поезію нове почуття – меланхолію, яка іноді межує з песимізмом. На думку Гренє, християнство повернуло людині усві-

²³ S. Gregorius Theologos. Carmina I,2,15, 149-156 // PG 37, coll. 776-777.

²⁴ E. Rapisarda. Il pessimismo di Gregorio Nazianzeno // Atti dello VIII Congresso internazionale di Studi bizantini (Palermo, 1951). Roma 1953, p. 192.

²⁵ S. Gregorius Theologos. Carmina I,2,14, 58-63 // PG 37, coll. 760.

²⁶ S. Gregorius Theologos. Carmina I,1,8, 74-78 // PG 37, coll. 452.

домлення її долі і тому література, що народилася з нього, стала меланхолійною. Євангеліє, перевертаючи старий порядок, проголосило цю несподівану незвичайну істину: «Блаженні ті, що плачуть!» Вона стала правилом для всіх християн, які взяли в руки перо або піднялися на нову трибуну; жоден з них не позбавив своє серце цього закону смутку, такого ж суворого і універсального, як і закон праці, що має ту ж дату і те ж походження²⁷. Свого роду меланхолійний смуток Григорія, яким пронизані його поеми, далекий від смутку античних грецьких письменників – Еврипіда, Софокла, Гомера, – персонажі яких зневірені і пригноблені, не можуть віднайти сенсу життя і смерті, змушені, остаточно, віддатися на свавілля долі. Смуток нашого поета можемо окреслити як «метафізичний смуток»²⁸, який веде до беззаперечної радості Воскресіння.

Правдою є, що цей меланхолійний смуток іноді спонукував дослідників Григорієвої творчості вважати його депресивною особистістю²⁹. Однак, якщо глибше зануритися в його писання, то стає зрозумілим, що святий, радше, неймовірно глибоко переживав людську природу і її віддалення від Творця, аніж просто поринав у пригноблення і безвихідний песимізм. Саме у своїх поетичних творах Григорій найбільше звертається до відвічної теми про суть і призначення людини, а провідним мотивом усього поетичного корпусу можна вважати давньогрецький принцип *пánта řей*. Григорій аж до песимістичного пригноблення занурюється в тему швидкоплинності людського життя, проте він ніколи не залишає читача наодинці зі своїми важкими думками, а запрошує його до світла Божого милосердя. Основна ідея поезії Богослова – це довіра до Бога. Саме в його віршах і листах нам відкривається людське обличчя Григорія³⁰. Окрім святості – богоспоглядання, аскетичних зусиль, молитви, посту, зречення, – ми бачимо тут звичайну людину, якою він був, дуже схожою на нас, з усіма болями, сумнівами, проблемами, пригнобленнями, стражданнями і боротьбою, що притаманні людині.

Варто, однак, зазначити, що песимізм Григорія іноді справді стає нестерпним: «Що це за життя? Вийшовши з одного гробу, прямує до іншого, а повставши з могили, буду похований колись у нещадному вогні [...] Відважусь висловити одну істину: людина – це Божя іграшка»³¹. Мимоволі виникає питання, як може християнський письменник, Отець Церкви так безна-

²⁷ A. Grenier. La vie et les poesies de St. Grégoire de Nazianze. Clermont-Ferrand 1858, p. 214.

²⁸ L. Viscanti. Gregorio Nazianzeno, Fuga e Autobiografia. Traduzione, introduzione e note (Collana di testi patristici, 62). Roma 1987, p. 121.

²⁹ E. Rapisarda. Il pessimismo di Gregorio Nazianzeno // Atti dello VIII Congresso internazionale di Studi bizantini (Palermo, 1951). Roma 1953, p. 190.

³⁰ P. Gallay. La vie de Saint Grégoire de Nazianze. Paris 1943, p. 21.

³¹ S. Gregorius Theologos. Carmina I,2,15, 134-141 // PG 37, coll. 775-776.

дійно дивитися на життя? З одного боку, можемо трактувати такий гнітючий настрій як наслідок пережитих подій: четверте століття було охоплене всілякими бідами, Григорію судилося бути свідком агонії імперії, він пережив правління Констанція, Юліана, Йовіана, Валентианіана, Валента та Граціана; опинився серед гарячих суперечок єретиків; події його особистого життя склалися в ланцюг розчарувань, невдач і випробувань, він бачив смерть друга Василя та всіх своїх близьких, йому випало жорстоке завдання публічно висловити скорботу за цими дорогими людьми³². А з другого боку, Григорій справді свідомо сходить у найглибші закутки людської природи, він не боїться пізнавати правду про людину, бо міцно закорінений у Бозі. Остаточно, Григорій завжди віднаходить мир і надію в молитві:

«Усе знане Тобі єдиному, Царю мій і Слове, тому що Ти рядиш цілим світом згідно з великими і незнаними законами, з яких нам відомим стає лише малий відблиск, нам, незрячим і покритим тлінням. Даруй Твоєму мерцеві мирну кончину, подай втомленому відпочинок і запровадь мене до блаженного життя, задля якого терплю оці скорботи і переносиу страждання; залічи мене до ангельського лику, заведи до небесної обителі, де слава єдиного великого Бога, що сяє у трьох Світилах!»³³.

Незважаючи на позірний песимізм і розчарування, Григорій завжди приводить свого читача до переконання, що саме таке життя і варте того, щоб називатися життям, щоб жити його вповні:

«Учора, розтрощений своїми скорботами, сидів я один, далеко від людей, у тінистому гаю й страждав у душі. У стражданнях люблю я таке лікування і охоче розмовляю наодинці зі своїм серцем»³⁴.

З такої внутрішньої розмови-молитви з Богом зроджується надія і приходить глибокий мир. Постійні внутрішні конфлікти і незадоволення, оголена драма людського існування, намагання знайти суть життя, зокрема, коли воно стає суцільним стражданням і, остаточно, смерть, супроти якої не витримують жодні аргументи – усі ці питання постають у поезії Богослова і

³² Франческо Трісолоію вважає, що історичні події та особисті переживання не просто мали вплив на Григорія, а стали матеріалом для його поезії: «Бурхливий історичний період, дуже серйозні церковні переміни, сумні особисті переживання, вібруюча чутливість, схильна до тривоги, прагнення до абсолютної досконалості, яка ніколи не могла залишити його задоволеним, пояснюють це тло похмурості, яке формує гумус для більшої частини його поезії. Див.: F. Trisoglio. Gregorio di Nazianzo il teologo. Milano 1996, p. 99.

³³ S. Gregorius Theologos. Carmina II, 1, 42, 18-31 // PG 37, coll. 1345-1346.

³⁴ S. Gregorius Theologos. Carmina I, 2, 14, 1-4 // PG 37, coll. 755-756.

пригноблюють своєю невіршеністю, а радше безвихіддю. Довівши свої роздуми до апогею, коли вже, здається, не залишається нічого, крім розпачу, святитель подає відповідь віри, яка перемагає темряву:

«Куди ти тягнеш мене, вириваючи звідси, о нерозумна гнітюча тривога? Зупинися! Все нижче за Бога. Скорися Слову. Недаремно сотворив мене Бог. Знову заспіваю пісню, що стане мізерним нашим приносом. Тепер морок, а потім розуміння, і все збагнеш, коли або Бога споглядатимеш, або у вогні горітимеш»³⁵.

Подібні думки бачимо і у поемі «Про минуцисть людського єства», де Григорій майже розпачливо вигукує, що життя наше сповнене стражданнями, від яких не звільняє навіть смерть, проте, як завжди, звертає свій погляд до Творця і в ньому віднаходить мир: «З обох боків прірва; що ж будемо робити? Чи не краще звернути свій погляд до Тебе єдиного і до Твого милосердя?»³⁶. Ця невеличка поема є ще одним свідченням того, що песимізм Григорія стає радше нагодою для проголошення євангельської істини про те, що єдиною надією для людини у її стражданнях залишається Господь, Який у своєму милосерді ніколи не покидає своє створіння.

4. ВРАЗЛИВІСТЬ І ЗРАНЕНІСТЬ ДРУЖБОЮ

Ще однією темою, яка дозволяє нам краще пізнати Григорія як людину, є тема дружби. Святитель надзвичайно цінував дружбу і дуже болісно переживав зраду близьких людей. Зокрема, знаємо, що найбільшим другом Григорія був Василій Великий. Для Григорія ця дружба, яка була заснована не просто на людській приязні, а на високих духовних ідеалах, була справою життя і не могла бути розміняна на жодні мирські справи:

«Чудовим даром нагородив Господь мене тоді, з'єднавши з наймудрішою людиною життя моє. І вчинком, і словами всіх перевершував він [...] Ділили ми і дах, і прагнення, і якщо можу чимось хвалитися, то лиш тим, що наша дружба стала славою для Греції! Нам у той час здавалося, що в нас обох одна душа тримає при житті два тіла. Сам Бог союз наш створив, міцно-преміцно з'єднавши нас прагненням до вищого. А ми відважно таємниці сердець своїх один одному відкривали, і від цього лиш зміцніла наша дружба, яка утверджується єдністю цілей»³⁷.

³⁵ S. Gregorius Theologos. Carmina I,2,14, 124-129 // PG 37, coll. 765.

³⁶ S. Gregorius Theologos. Carmina I,2,13, 11-12 // PG 37, coll. 755.

³⁷ S. Gregorius Theologos. Carmina II,1,11, 221-235 // PG 37, coll. 1044-1045.

Натомість Василій був набагато прагматичнішим і далеко не таким сентиментальним, як Григорій, а власні інтереси завжди вважав нижчими, ніж добро Церкви. Саме тому, коли настала потреба боротися за православну віру, Василій (тоді вже єпископ), незважаючи на бажання і мрії свого друга про усамітнене життя, висвятив його на єпископа, який би мав стати його співником у цій боротьбі. Для Григорія цей вчинок друга став найбільшою зрадою і навіть через 15 років він не зміг приховати пережитого болю. Хоч Василій вже давно відійшов до вічності, Григорій усе ще докоряв йому:

*«Та що з тобою сталося? Ну як ти міг мене закинути у цю далечінь»³⁸!
Навіки згинь закон тієї дружби, що друзів так виановує! Вчора ми
обидва леви були, нині ж я – мавпа... Та для тебе й лев – ніщо!»³⁹*

Бачимо, що Григорій навіть не намагається якось прикрасити свої почуття.

Важким досвідом зради, який наш святитель яскраво і неприховано описав в Автобіографії, був також вчинок Максима киніка, який втерся у довіру до Григорія (на той час уже єпископа в Константинополі), а потім підступно зрадив його, намагаючись заволодіти його єпископським престолом. Описуючи ці події і самого Максима, Богослов не шкодує гострих епітетів, які, здавалося б, не надто личать єпископові: *«Так ось, тоді женоподібний чоловік один жив у місті – єгипетське опудало, щеня, собака, жебрак вуличний, бездарне і злісне чудовисько»*⁴⁰. Розповідь Григорія свідчить про біль і тяжкі спогади, які залишилися в його душі. Він щиро зізнається, що обманувся, довіряючи Максиму і вихваляючи його чесноти. Зрештою, Григорій просить вибачення у своїх вірних за наївність. Ці події стали причиною його глибокої кризи і пригнічення, однак він не соромиться виявляти свої почуття, довіряючи їх Богові.

5. ПОЗІРНІ ПРОТИРІЧЧЯ

У рядках Григорієвих поезій читач часто може побачити себе, власні переживання і почуття. Життя святителя було далеким від ідилії, навпаки, його можна, радше, вважати драматичним і неуспішним, а він сам часто висловлює своє невдоволення, розчарування, смуток і навіть песимізм. Григорій був людиною, як і всі інші: він відчував пригноблення, біль, сумніви, нарікав

³⁸ Мова йде про єпархію у Сасимах, на яку Василій висвятив Григорія і яка була місцевістю мізерною і жалюгідною у всіх вимірах. Григорій, ображений на Василя, не прийняв призначення і жодного разу не відвідав цю єпархію.

³⁹ S. Gregorius Theologos. Carmina II,1,11, 405-409 // PG 37, coll. 1057.

⁴⁰ S. Gregorius Theologos. Carmina II,1,11, 750-753 // PG 37, coll. 1081.

і скаржився, виявляв обурення, боявся смерті або віддавався дрібному марнословству. Проте, маючи неймовірно тверду і ясну віру, здобуту у важких випробуваннях, він показував шлях віри своїм читачам: «*Міцно тримаючись за Христа, ніколи не покину надії, що побачу славу Єдиносущної Тройці*»⁴¹.

На перший погляд може видаватися, що Григорій був людиною протиріч: з одного боку, він прагне усамітнення, а з другого – погоджується на єпископський престол в Константинополі; то він бореться з важкими питаннями життя, на які, здається, немає відповідей⁴², то раптом знаходить дуже просте рішення: довіряти Богові⁴³, хоч, на перший погляд, нічого в житті не міняється; говорить про втому від життя, однак не відмовляється від слави і визнання. На мою думку, тут, усе-таки, нема суперечності, тому що довіра до Бога та віра в Нього не позбавляють людину можливості ставити питання і критично мислити та аналізувати, наскільки це в її силах. Шукаючи відповіді на питання та намагаючись зрозуміти ситуацію, людина може дати собі ще один шанс – відкрити для себе Бога, оскільки всі шляхи, як каже Григорій, все одно ведуть до Нього. Про це він говорить у вже згадуваній поемі «Про людську природу», де, здається, відходить від свого явного скептицизму і дає нам вагому причину вірити в Бога і Його плани для нас тут і в майбутньому житті: «*Зупинися! Усе нижче за Бога. Скорися Слову. Недаремно сотворив мене Бог*»⁴⁴.

Висновки. Святитель Григорій, Патріарх Константинопольський, якому Церква справедливо надала титул «Богослов», у своїй поетичній спадщині постає перед нами звичайною людиною, яка, як і всі інші, страждає, бореться, шукає Бога. Занурюючись у глибину людської природи, Григорій не зневірюється, а з великим довір'ям намагається шукати відповідей на складні питання життя. Святитель, прикладом власного життя, запрошує сучасну людину, яка переживає великі терпіння, часто опиняється у безвиході, зневірюється і розчаровується, разом з ним шукати відповідей.

Ми знаємо Григорія як великого богослова, єрарха, Отця Церкви, однак дуже мало знаємо його як людину, як одного з нас. Григорій Богослов залишив нам добре опрацьовану не лише свою богословську спадщину, а й пое-

⁴¹ S. Gregorius Theologos. Carmina II,1,85, 13-14 // PG 37, coll. 1432.

⁴² S. Gregorius Theologos. Carmina I,2,16, 22-27 // PG 37, coll. 780: «Для смертних усе є стражданням: усе тутешнє сміх, пух і тінь, примара, роса, вітерець і пір'їна, пара, сон, хвиля і потік, слід корабля, подих вітру і порох, коло, що безнастанно обертається і все обертає докола себе [...], в усі пори року, у дні і ночі, в трудах і турботах, у забавах, стражданнях, хворобах і смерті».

⁴³ S. Gregorius Theologos. Carmina II,1,82, 5-6 // PG 37, coll. 1428: «Але для мене великим багатством є Христос. О, якби ж то я колись зміг побачити Його чистим і не затьмареним умом! А всім іншим нехай володіє світ».

⁴⁴ S. Gregorius Theologos. Carmina I,2,14, 124-125 // PG 37, coll. 765.

тичну та епістолярну, яка може допомогти краще зрозуміти як епоху, у якій подвизався святий, так і його самого, а також допомогти сучасній людині знаходити певні орієнтири в цьому складному світі. На сьогодні маємо мало досліджень на тему поетичної спадщини Григорія Богослова і антропологічних тем, які він у ній заторкує, тому подальші дослідження в цій ділянці будуть вельми актуальними і потрібними.

Список джерел і літератури:

1. Benoit A. Saint Gregoire de Nazianze, Marseille 1876.
2. Brooks O. The Throne and the Mountain: an Essay on St. Gregory Nazianzus // *Classical Journal*, 56 (1961), 146-165.
3. Bueno D. R. La Homilía como forma de predicación // *Helmantica: Revista de filología clásica y hebrea* 7 (1956), 79-111.
4. Evenepoel W. The Early Christian Poets Gregory Nazianzen and Prudentius // P. Deun and A. Schoors. *Philohistòr: Miscellanea in Honorem Caroli Laga Septuagenarii*. Leuven 1994.
5. Fleury E. Hellenisme et Christianisme: Saint Grégoire de Nazianze et son temps. Paris 1930.
6. Gallay P. La vie de Saint Grégoire de Nazianze. Paris 1943.
7. Gilbert P. On God and Man. The Teological Poetry of St Gregory of Nazianzus. Crestwood 2001.
8. Grenier A. La vie et les poesies de St. Grégoire de Nazianze. Clermont-Ferrand 1858.
9. Moreschini C. Filosofia e letteratura in Gregorio di Nazianzo. Milano 1997.
10. Musurillo H. The Poetry of Gregory of Nazianzus // *Thought* 45 (1970), 45-55.
11. Pellegrino M. La Poesia de S. Gregorio Nazianzeno. Milano 1932.
12. Plagnieux J. S. Grégoire de Nazianze théologien (Book Review) // *Bardy G. Revue d'Histoire Ecclésiastique*; Louvain Vol. 47, (Jan 1, 1952), 645.
13. Rapisarda E. Il pessimismo di Gregorio Nazianzeno // *Atti dello VIII Congresso internazionale di Studi bizantini* (Palermo, 1951). Roma 1953.
14. S. *Gregorius Theologos*. Orationes // PG 35-36.
15. S. *Gregorius Theologos*. Poemata // PG 37.
16. The Catholic Encyclopedia, Vol. 7 of 15: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church // ed. C. G. Herbermann. New York 1913.
17. Trisoglio F. Gregorio di Nazianzo il teologo. Milano 1996.
18. Trisoglio F. Il dramma dell'angoscia esistenziale nei carmi di Gregorio Nazianzeno // *Vescovi e Pastori in epoca Teodosiana: In occasione del XVI Centenario della Consacrazione Episcopale di S. Agostino, 396-1996*. Roma 1997.

19. Trypanis K. La poesia bizantina. Dalla fondazione di Costantinopoli alla fine della Turcocrazia. Milano 1990.
20. Viscanti L. Gregorio Nazianzeno, Fuga e Autobiografia. Traduzione, introduzione e note (Collana di testi patristici, 62). Roma 1987.
21. Wilamowitz-Moellendorff U. Die griechische und lateinische literatur und sprache. Berlin 1905.

References:

1. Benoit A. Saint Gregoire de Nazianze, Marseille 1876 [in French].
2. Brooks O. The Throne and the Mountain: an Essay on St. Gregory Nazianzus // Classical Journal, 56 (1961), 146-165 [in English]
3. Bueno D. R. La Homilía como forma de predicación // Helmantica: Revista de filología clásica y hebrea 7 (1956), 79-111 [in Spanish].
4. Evenepoel W. The Early Christian Poets Gregory Nazianzen and Prudentius // P. Deun and A. Schoors. Philohistôr: Miscellanea in Honorem Caroli Laga Septuagenarii. Leuven 1994 [in English].
5. Fleury E. Hellenisme et Christianisme: Saint Grégoire de Nazianze et son temps. Paris 1930 [in French].
6. Gallay P. La vie de Saint Grégoire de Nazianze. Paris 1943 [in French].
7. Gilbert P. On God and Man. The Theological Poetry of St Gregory of Nazianzus. Crestwood 2001 [in English].
8. Grenier A. La vie et les poesies de St. Grégoire de Nazianze. Clermont-Ferrand 1858 [in French].
9. Moreschini C. Filosofia e letteratura in Gregorio di Nazianzo. Milano 1997 [in Italian].
10. Musurillo H. The Poetry of Gregory of Nazianzus // Thought 45 (1970), 45-55 [in English].
11. Pellegrino M. La Poesia de S. Gregorio Nazianzeno. Milano 1932 [in Italian].
12. Plagnieux J. S. Grégoire de Nazianze théologien (Book Review) // Bardy G. Revue d'Histoire Ecclésiastique; Louvain Vol. 47, (Jan 1, 1952), 645 [in French].
13. Rapisarda E. Il pessimismo di Gregorio Nazianzeno // Atti dello VIII Congresso internazionale di Studi bizantini (Palermo 1951). Roma 1953 [in Italian].
14. S. Gregorius Theologos. Orationes // PG 35-36 [in Greek].
15. S. Gregorius Theologos. Poemata // PG 37 [in Greek].
16. The Catholic Encyclopedia, Vol. 7 of 15: An International Work of Reference on the Constitution, Doctrine, Discipline, and History of the Catholic Church // ed. C. G. Herbermann. New York 1913 [in English].
17. Trisoglio F. Gregorio di Nazianzo il teologo. Milano 1996 [in Italian].
18. Trisoglio F. Il dramma dell'angoscia esistenziale nei carmi di Gregorio Nazianzeno // Vescovi e Pastori in epoca Teodosiana: In occasione del XVI Centenario della Consecrazione Episcopale di S. Agostino, 396-1996. Roma 1997 [in Italian].

19. *Trypanis K.* La poesia bizantina. Dalla fondazione di Costantinopoli alla fine della Turcocrazia. Milano 1990 [in Italian].
20. *Visconti L.* Gregorio Nazianzeno, Fuga e Autobiografia. Traduzione, introduzione e note (Collana di testi patristici, 62). Roma 1987 [in Italian].
21. *Wilamowitz-Moellendorff U.* Die griechische und lateinische literatur und sprache. Berlin 1905 [in German].